

*Yüksek Öğretim ve Dini Değerler: İlahiyat Fakültesi
Öğrencileri Örneği*

*High Education and Religious Values: The Example of
Faculty of Theology Students*

Mehmet Zeki GÖKSU *

Aytaç SATICI *

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Received:	16.11.2021
Kabul Tarihi / Accepted:	01.12.2021
Yayın Tarihi / Published:	2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season:	Ekim/October
Cilt / Volume: 1 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages:	41-64

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az üç hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği intihal raporu alınarak teyit edildi. This article has been reviewed by at least three referees. It was confirmed by receiving a plagiarism report that the article did not contain plagiarism.

Yayın Hakkı / Copyright©

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır. Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Erzincan, Turkey. All rights reserved.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, zeki.goksu@erzincan.edu.tr (orcid.org/0000-0003-0875-2226)

* Eğitim-Bilim Uzmanı, Kocaeli Bilssem, aytac.stc@hotmail.com. (orcid.org/0000-0003-0367-1144)

Öz

Bu araştırma, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin algılarına göre yükseköğretim ve dini değerler arasında ilişki olup olmadığını ve okul türleri, gelir, cinsiyet vb. değişkenlere göre anlamlı farklılık olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan hazırlık ve son sınıf öğrencilerinin görüşlerine dayalı olarak dini değerler ve yüksek öğretim arasında ilişki olup olmadığını betimlemeye yönelik yapılan bu araştırma, ilişkisel tarama (survey) türü bir araştırmadır. Çalışma 2019-2020 eğitim-öğretim yılında ilahiyat fakültesi hazırlık sınıfı ve 4. sınıfta öğrenim gören öğrencilerle yapılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin genel olarak dini değerlere bağlılıkları (içsel dindarlık) kuvvetli kişisel inanç bağlamında olduğu, dini araçsal ve çıkarıcı bir değer olarak görmedikleri (dışsal dindarlık), ilahiyat fakültesinde verilen eğitimin dinin araçsal ve çıkarıcı olarak görülmesi yönündeki bakış açısını azalttığı şeklindedir. Ayrıca bu hususta ulusal düzeyde daha kapsamlı araştırmaya yapılarak ulaşılan sonuçların tüm ilahiyat fakültelerine genellebilir olup olmadığını görmek daha sonra yapılacak araştırmalar için öneri olarak sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Din Eğitimi, Ahlak, Değer, Üniversite Öğrencileri

Abstract

This research was conducted to determine whether there is a relationship between higher education and religious values based on the perceptions of students at the faculty of theology, and to assess whether there is a relationship between school types, income, gender, etc. This study was carried out to reveal whether there is a significant difference between the whole variables. Based on the opinions of the senior year and preparatory students at Erzincan Binali Yildirim University, Faculty of Theology, this research is a relational survey type research to describe whether there is a relationship between religious values and higher education. The study was carried out with students studying in the preparatory class and 4th grade of the faculty of theology in the 2019-2020 academic year. The findings obtained as a result of the research show that the students of the faculty of theology are generally committed to religious values (internal religiosity) in the context of strong personal belief, they do not see religion as an instrumental and self-interested value (external religiosity). Also, it is stated that the education given in the faculty of theology reduces the point of view that religion is seen as instrumental and self-interested. Finally, it is suggested to conduct further research to see whether the results obtained by conducting more comprehensive research at the national level on this issue can be generalized to all theology faculties.

Keywords: Religious Education, Moral, Value, University Students

1. Giriş

Ahlak ve değerler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bir toplumun sahip olması gereken en önemli hasletler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü toplumu bir arada tutan, yaşama kültürünü kuvvetlendiren yegâne hasletler ahlak ve değerlerdir. Ahlaki dejenerasyona maruz kalma ve toplumsal, kültürel, ahlaki, milli ve manevi değerleri kaybetme ile birlikte bir toplum ve toplumun önemli dayanak noktalarından olan ailenin yıkılması, çok hızlı bir şekilde gerçekleşebilir.

Ahlak, insanlar arası ilişkileri ilgilendiren bir sistemdir ve bu sistem öğrenme yoluyla elde edilir.¹ Birçok şekilde tanımlanabilecek ahlak kavramı genel olarak; düşünebilen her insanın kabul edebileceği, insani özelliklere uygun, bu özellikler ile çatışmayan değerler bütünü şeklinde tanımlanabilir. Örneğin, dürüstlük, yalan söylememek, hile yapmamak, kandırmamak, bu tür değer gruplarını gösteren davranışlardır. Bu açıdan bakınca ahlaki değerlerin aslında bozulmamış ilahi kaynaklı dini değerler ile tam bir uyum içinde olduğu söylenebilir.² İnsanın başkasıyla olan münasebetleri üzerinden tanımlanan ahlak, bazı dini kaynaklarda övülen ve yerilen ahlak şeklinde ikiye ayrılır. Övülen ahlak, başkasını kendi gibi tutarak adaletli olmaktır. Yerilen ahlak ise bunun tam tersidir.³

Ahlak ve değer eğitimi, bireyin kendi yaşantısı yoluyla ahlaki davranışlarında değişiklik oluşturma sürecidir.⁴ Bu eğitim disiplin üzerine kurulmaktan ziyade, ‘maksimler’⁵ üzerine oturtulmalıdır. Disiplin, kötü alışkanlıktan alıkoyar. Maksimler ise zihni eğitir ve düşünmeye hazırlar. Birey, kendisini her zaman değişen davranışa iten sebeplerden değil de maksimlerle uyum içerisinde davranmaya alıştırmalıdır.⁶

Ahlakın maddi bir yönü olduğu gibi manevi bir yönü de bulunmaktadır. Comte, teolojik ahlakın felsefi muhakemenin vücuda getirdiği ahlaktan daha üstün olduğunu söylemektedir. Sebebini ise dinin, ilmi bir cihaza sahip olmaksızın, filozofların gösterdiği ruhiyattan daha doğru bir ruhaniliğe sahip olması şeklinde açıklamaktadır. Çünkü din,

¹ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 57.

² Ömer Torlak, *Tüketim, Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü* (İstanbul: İnkılab Yayınları, 2000), 119-120.

³ Ebu Bekir Muhammed bin Cafer bin Sehl Haraiti, *Mekarim'ül-Ahlak ve Mealihâ ve Mahmudi Taraikiha* (Kahire: el-Faruk el-Hadise, 2011), 1/5; Ebu'l-Abbas Ahmet bin Amr bin İbrahim Kurtubi, *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhisi Kitâbi Müslim* (Beyrut: Daru İbn Kesir, 1996), 6/116.

⁴ M. Şevki Aydın, *İslam Ahlak Eğitimi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 206.

⁵ Maksim: İnsanın öz idrakinden kaynaklanan öznel kurallardır (Kant, 2013, s. 102)

⁶ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, çev. Ahmet Aydoğan (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 101.

müşahhas gerçek insan ile alakadardır. Ona göre din adamı, insanı metafizikçiden daha iyi tanır.⁷

Din, inanç, ibadet ve ahlâk kurallarının içerisinde yer aldığı ilâhî kaynaklı bir sistemdir. Bu sistem, onu kabul eden birey ve toplumları derinden etkileyerek onların hayatına yön verir, bireyin davranışlarında ve ilişkilerinde belirleyici olur.⁸ Diğer bir ifadeyle din, “kalpteki inancın aynı zamanda bir ahlak nizamı olarak hayata yansması”⁹ şeklinde tanımlanabilir. Bu tanımlar, dinin manevi boyutunun yanında davranışa yansıyan yönlerinin de olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. İslam dini özelinde örnek verilecek olursa inananların günlük yaşamlarında büyük önem taşıyan çeşitli dini davranış biçimleri mevcuttur.¹⁰

Ahlaki davranışların pek çoğu dinden gelmektedir. Din ahlaki hayatımızın yegâne kaynağı değildir ama en büyük kaynaklarından biridir.¹¹ Din, ahlâk ve değer kavramları, birbiriyle oldukça ilişkili, adeta birbirinin tamamlayıcısı olan kavramlardır. Din açısından baktığımızda, dinler insanların birbirleriyle, Allah ve toplum ile hatta insanın ilişkiye girdiği nesnelere (tabiat) ve canlılar dünyasıyla olan ilişkilerini düzenler. Bundan dolayı, dinlerin her biri, büyük ölçüde birer ahlâk ve değer kaynağıdır. Dinler, insanın ilişkilerini doğru biçimde düzenlemek, insanı daha iyi insan yapmak için gelmişlerdir. Nitekim vahye dayalı dinlerin ana gayesi ahlâkî, değer sahibi bir toplum meydana getirmektir.¹² Dinin neredeyse hayatın her alanında ahlaki değerlere dair buyrukları vardır. Örneğin, insanların birbirine zarar vermemesi, birbirlerine faydalı olması gibi. İnsanlığa faydalı olan her türlü ahlak kaidesinin kökeni dindir. “Esasen din, kaynağını Allah`tan alan bir ahlak sisteminden ibarettir.”¹³

Ahlaklı ve değer sahibi olmanın din kaynaklı olduğunu düşünenlerin yanı sıra dinin ahlak ve değerler için zorunlu olmadığını savunanlar da vardır. Bunların başında Kant sayılabilir. O, dinsel olmayan kaynaklardan mutlak ahlak üretmeye çalışmıştır. Kant, dindar bir insan olmasına rağmen yapılması Tanrı'nın isteği olan şeyler üzerine değil de iyi olduğu için yapılması gereken şeyler üzerine bir ahlaklılık temeli oturtmaya çalışmıştır.¹⁴ Büchner

⁷ I. Lévey Bruhl, *Aguste Comte: Felsefesi ve Sosyolojisi*, çev. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1970), 226.

⁸ Enver Uysal, “Dindarlığın Ahlaki Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 42.

⁹ Mehmet Zeki İşcan, “Hayat”, *Camia Beta* (17 Mayıs 2020).

¹⁰ Fatma Zehra Gültaş, “Cognitive-Behavioral-Related Prayer Types and Mental Health Relations among Muslim Samples”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 437-454.

¹¹ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, 115.

¹² Uysal, “Dindarlığın Ahlaki Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”, 43.

¹³ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, 116-117.

¹⁴ Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, çev. Tunç Tuncay Bilgin (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2013), 213.

de, ahlakın dinden veya herhangi birtakım muayyen itikatlardan neşet etmediğini, ahlakın kaynağının “âdetler” olduğunu ve ahlakın dinle temasının ahlaki davranışları olumsuz yönde etkilediğini, gelecek nesillerin ahlakının toplumun menfaatiyle bireyin menfaatinin tevafuk edebilmesinde olduğunu iddia etmiştir.¹⁵ Russell da benzer şekilde ahlaki zorunluluklar için Tanrı'nın varlığının zorunlu olmadığını, akıl ile buna ulaşılabileceğini, aksi takdirde yapılan doğru ve yanlışların Tanrı'nın doğru ve yanlışı olacağını ifade etmektedir.¹⁶ Bu görüşlere ek olarak Marx da ahlakın, sınıf çıkarlarını örtmeye yarayan bir maske olarak toplum tarafından kullanıldığını iddia etmektedir. Ona göre toplumun sahip olduğu “ide ve değerler” egemen sınıfın sahip olduğu fikir ve değerlerdir.¹⁷ İnsanlar sadece cezalandırılmaktan korktuğu için veya ödül umuduyla iyilik yapıyorlarsa bu zavallıca bir davranıştır. Çünkü Tanrı olmadığında hırsızlık, cinayet ve benzeri suçları yapabileceklerini söylüyorlarsa o zaman etik değerlerden yoksun olduklarını ifşa etmiş olurlar. Eğer; “Tanrı böyle şeyleri yasak etmese dahi biz bu davranışları yapmayız.” diyorlarsa, o zaman etik değerler için Tanrı'ya ihtiyacın olmadığını itiraf etmiş olurlar.¹⁸

Ahlâkın din temelli olmadığını savunan düşünürlerin aslında -İslami terminoloji esas alındığında- kadim bir kelamî tartışma çerçevesinde olayı ele aldıkları, ahlâkî davranışlarda insan fiillerinin etkisi ve katkısı üzerinden tartıştıkları görülmektedir. Oysa ahlâkî bir davranışın hatası ve sevabıyla onu işleyen faile ait olduğunu ifade etmek için Tanrı'nın varlığının reddine gerek yoktur. Bu noktada yukarıda zikredilen görüşler, İslam inanç geleneklerinden Mu'tezile ekolünün görüşü ile benzer özellikler taşımaktadır.¹⁹

Din, ahlak ve değerler birbirinden kesin çizgilerle ayrılamazlar. Değerler, grift bir profil çizer. Örneğin çalışmak, dinî, ahlâkî, bilimsel ve ekonomik bir değer olarak sayılabilir. Aynı şekilde hoşgörü değeri de dinî, ahlâkî, bilimsel bir değer olarak ortaya çıkar. Değerler arasında bir çatışma oluşmaması için, davranışlara kılavuzluk eden ahlâkî değerlerin, diğer değerlerin arkasında kalmaması gerekir. Yine çalışkanlık sadece ekonomik bir değer olarak algılanırsa, sadece zengin olmanın aracı olarak görülür ve o amaca ulaşmada her şey meşru kabul edilir. Ama aynı zamanda dinî ve ahlâkî bir değer olarak

¹⁵ Louis Büchner, *Madde ve Kuvvet*, çev. Baha Tevfik - Ahmet Nebil (Konya: Çizgi Kitabevi, 2012), 350-358.

¹⁶ Bertrand Russell, *Why I am not a Christian* (London: Routledge, 2004), 125.

¹⁷ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 877.

¹⁸ Richard Dawkins, *The God Delusion* (London: Bantam Press, 2006), 226,231; Osman Karaağaç, *Akıl Kitabı* 7, ed. Turgut Akyüz (İstanbul: Ravza Yayınları, 2021), 88.

¹⁹ “Mu'tezile âlimlerine göre kişi fiillerini bizzat kendi irade ve gücüyle yapar. Çünkü insanı, fiillerini kendi irade ve gücüyle yapacak şekilde yaratan Allah ona herhangi bir müdahalede bulunmaz” (Yazıcı, 1996, s. 61). (Ayrıntılı bilgi için bkz. TDV İslam Ansiklopedisi, Fiil maddesi.)

kabul edilirse, bu süreçte dinî ve ahlâkî bazı boyutları da önemsenmiş olur. Ahlâkî değerlerle ekonomik, estetik vb. değerler arasında zaman zaman olası çatışma zemini mümkün iken, dinî ve ahlâkî değerlerin arasında hiçbir zaman çatışma yaşanmadığı, sürekli paralellik arz ettiği, birbirine kuvvet verdiği söylenebilir.²⁰

Dindar bir birey, dinin kendine sunduğu emir ve tavsiyeleri dinler ve uymaya çalışır. Bu bağlamda toplum hayatı üzerinde tüketim faaliyetlerinin doğru bir şekilde düzenlenebilmesi için dinin düzenleyici ve kontrol edici rollerinden faydalanılabilir. Dindar toplumlarda, dinin düzenleyici etkisinin toplum hayatı içinde zayıflaması zamanla ahlaki değerlerin de dejenere olmasına sebep olur. Çünkü din onlar için dengeleyici bir unsurdur.²¹ Dinin pratik yönünü yansıtan en önemli unsurlardan birisi şüphesiz ahlâk ilkeleridir. İnsanların birbirleriyle olan ilişkilerinde bu ilkelere soyutlanmaları pek de mümkün görünmemektedir.²² Dindar bir toplumda din kaynaklı değer yargıları zayıflatıldığında onun yerini bireylerin kişisel çıkarlarını önceleyen ve bu uğurda başkalarının hakkını hiçe sayan nefsi eğilimler kolaylıkla dolduracaktır.

Dindarlık dış güdümlü ve iç güdümlü dindarlık olarak ikiye ayrılabilir. Alport'un (öl.1957) ortaya koyduğu bu ayrıma göre dışsal dini yönelim, dini kendi amaçları için kullanmaya meyilli bireyleri tanımlar. Bu yönelime sahip kişiler, dini güvenlik ve teselli, sosyallik ve dikkat dağıtma, statü ve kendini haklı çıkarma gibi çeşitli şekillerde faydalı bulabilirler.²³ Diğer bir ifade ile dış güdümlü dindar bireyler için din genellikle araçsal ve çıkarıcı bir değere sahiptir.²⁴ Bu duruma muhafazakâr insanların yaşadığı bir mahallede, bakkalın satışları artırmak için vakit namazlarını camide kılması örnek olarak verilebilir.²⁵

Buna karşılık, içsel yönelim, asıl güdülerini dinde bulan kişileri tanımlar. Diğer ihtiyaçlar, ne kadar güçlü olursa olsun, daha az nihai öneme sahip olarak kabul edilir ve mümkün olduğu kadar dini inançlar ve emirlerle uyumlu hale getirilir.²⁶ Diğer bir deyişle iç

²⁰ Uysal, "Dindarlığın ahlaki temeli üzerine bazı düşünceler".

²¹ Torlak, *Tüketim, Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*, 1118-1121.

²² Mustafa Sönmez, "İmamın Ahlaki Yaptırım Gücü", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/23 (2011), 136.

²³ Alport and Ross 1967'den akt. Abigail James- Adrian Wells, "Religion and Mental Health: Towards a Cognitive-Behavioural Framework", *British Journal of Health Psychology* 8 (2003), 359-376; Jeffrey N. Weatherly- Karyn M. Plumm, "Delay Discounting as a Function of Intrinsic/Extrinsic Religiousness, Religious Fundamentalism, and Regular Church Attendance", *Journal of General Psychology* 139/3 (Temmuz 2012), 117-133.

²⁴ İbrahim Gürses, *Dindarlık ve Kişilik* (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 27.

²⁵ Fatih Kandemir, *Dindarlık Umut ve İyimserlik ilişkisi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 43.

²⁶ James - Wells, "Religion and mental health: Towards a cognitive-behavioural framework"; Weatherly- Plumm, "Delay Discounting as a Function of Intrinsic/Extrinsic Religiousness, Religious Fundamentalism, and Regular Church Attendance".

güdümlü dindar bireyler kendilerini feda edecek derecede dini değer ve inançlarına bağlıdır. Bu bireyler için “kuvvetli kişisel inançlar” önem arz ederken “dinin sosyal kazanç yönü” önemsizdir.²⁷

Son yıllarda dindarlığın insan davranışlarına etkisi konusundaki araştırmalarda dikkat çekici bir artış görülmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalardan birisi 2018 yılında kişisel değerler ve dindarlık üzerine Bursa’da 562 evli bireyle yapılmıştır. Elde edilen bulgular “günümüz dindarlık algıları ve yaşantılarının, daha formel ve biçimci bir şekilde büründüğü ve değer üretmekten, değerleri beslemekten uzaklaştığı şeklinde” yorumlanmıştır.²⁸

Üniversite öğrencilerinin değer yönelimleri ve dindarlık-değer ilişkisi hakkında 2017 yılında Karabük Üniversitesinde yapılan diğer bir çalışmada “dinin etkisini hissetme ve değerler arasındaki ilişkinin, muhafazakârlık değerleriyle pozitif, yeniliğe açıklık değerlerle ise negatif yönde anlamlı bir ilişki” olduğu tespit edilmiştir. İlahiyat fakültesi öğrencilerinin “kendini aşma” ve “muhafazakârlık” değer gruplarında diğer fakülte öğrencilerine göre daha fazla puan aldığı, kız öğrencilerin erkek öğrencilere nazaran toplum merkezli değerlere daha fazla önem verdikleri görülmüştür.²⁹

Dini değerler ile ilgili yapılan diğer bir araştırma ise araştırmamız gibi yüksek din öğretimi alan gençlerin değer tercihlerinin araştırıldığı bir çalışmadır. 2015 yılında Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi örneği üzerinde yapılan araştırma bulgularından biri de birinci sınıf öğrencilerinde son sınıf öğrencilerine göre dini değerleri tercih etmede anlamlı bir farklılık tespit edildiği, diğer değerlerde ise herhangi bir farklılık bulunmadığıdır. Bu durum yüksek seviyede din eğitiminin bilinçlendirici değil bilgilendirici yapısıyla açıklanmıştır.³⁰

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dindarlık ve değer ilişkisini irdeleyen diğer bir çalışma ise 2015 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileriyle yapılan

²⁷ Fatma Gül Cirhinlioğlu, *Din Psikolojisi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 69.

²⁸ Fatma Arvas, Balcı, “Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/5 (2018), 40-63.

²⁹ Zeynep Özcan - Hatice Kübra Erol, “Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Karabük Örneği)”, *Tarik Kültür Sanat Araştırmaları Dergisi* 6/4 (2017), 913-947.

³⁰ Asim Yapıcı- Tuğrul Yürük, “Yüksek Din Öğretimi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2015), 1-18.

araştırmadır. Araştırma sonuçları, öğrencilerin din eğitimi-öğretimi ve dini yönelimlerinin onların değer sistemlerinde önemli bir etkisinin bulunduğunu göstermiştir.³¹

Yüksek din öğrenimi gören ilâhiyat fakültesi öğrencilerinin değer yönelimleri ve dindarlık-değer ilişkisi hakkında yapılan diğer bir çalışma 2006 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrenci ile yapılmıştır. Araştırma sonuçlarından biri de din eğitimi ve öğretiminin değer sisteminin oluşumu ve gelişiminde önemli bir rol oynadığı ve din öğrenimi ve dinî yönelimin öğrencilerin değer sistemlerinde önemli bir etkisinin bulunduğu şeklindedir.³²

Dindarlığın bireylerin sosyal hayatına etkileri çok yönlüdür. Bunlardan biri de dindarlığın insanların tüketim davranışlarına etkileri hususudur. Bu konuda Amerika’da 3000 yetişkin bireyle yapılan “Tüketici Etiğinde Dindarlığın Rolü” adlı araştırmada, dindarlığın idealizm ve rölativizm için önemli bir belirleyici etken olduğu, relativizm ve idealizmin de tüketici etik inançlarını belirlediği, dolayısıyla dindarlığın dolaylı olarak tüketici etiğini etkilediği tespit edilmiştir.³³

Benzer konuda yine Southern Üniversitesinde 114 üniversite öğrencisi ile yapılan “Dindarlık ve Tüketici Etiği” adlı araştırmada, dindarlığın tüketici davranışlarını etkilediği, içsel ve dışsal boyutlarına ayrılan dindarlık boyutlarından içsel dindarlığın tüketici etik inançlarında belirleyici rol oynadığı, dışsal dindarlığın ise bir etkisi olmadığı belirlenmiştir.³⁴

Tüketim davranışlarını etkileyen değişkenleri araştıran “Ahlak Felsefesi, Materyalizm ve Tüketici Etiği: Endonezya’da Keşifsel Bir Çalışma” adlı araştırma ise Endonezya’da 230 fabrika çalışanı ve serbest meslek sahibi üzerinde yapılmış, bazı kişisel tutumların Endonezyalı tüketicinin etik yargılarını etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca tüketici etiği cinsiyet, yaş, eğitim, din ve meslek gibi demografik değişkenlerle karşılaştırmış ve din dışında tüm değişkenlerin önemli ölçüde farklılaştığı ortaya çıkmıştır.³⁵

³¹ Muhammed Kizilgeçit vd., “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Rize Örneği)”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2015), 43-84.

³² Ali Mehmedoğlu, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/30 (2006), 133-167.

³³ Scott J. Vitell - Joseph G.P. Paollilo, “Consumer Ethics: The Role of Religiosity”, *Journal of Business Ethics* 46/2 (2003), 151-162.

³⁴ Scott J. Vitell vd., “Religiosity and Consumer Ethics”, *Springer* 57/2 (2005), 175-181.

³⁵ Long-Chuan Lu - Chia-Ju Lu, “Moral Philosophy, Materialism, and Consumer Ethics: An Exploratory Study in Indonesia”, *Journal of Business Ethics* 94/2 (2010), 193-210.

Dindarlığın insan davranışlarına etkisi üzerine Türkiye’de yapılan “Materyalist Eğilim, Dini Değerler, Marka Bağlılığı ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler” adlı araştırma ise Eskişehir’de yaşayan 621 bireyle yapılmış, içsel dindarlığın tüketicilerin ahlakî davranış kalıplarında dışsal dindarlığa oranla daha fazla belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca demografik özellikler yönünden cinsiyet, yaş, eğitim, medeni durum ve aylık gelir değişkenlerine göre katılımcıların görüşleri arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.³⁶

Son olarak “Dini Eğitilmiş Bireylerde Dindarlık-Tüketim İlişkisi” adlı Sakarya ilinde 563 imam, öğretmen gibi din eğitimi ile meşgul bireyler üzerinde yapılan çalışmada dini yönelimler ile tüketim eğilimleri arasında düşük düzeyde olsa anlamlı bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir.^{37*}

2. Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu yükseköğretim ve dini değerler arasındaki ilişki ve bu ilişkiye demografik değişkenlerin etkisidir.

3. Araştırmanın Amacı

Amaç, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin aldıkları dini eğitimin dini değerlere sahip olma derecesine etkisini tespit etmektir.

4. Yöntem

Araştırmaya, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik kurulunun 20/05/2020 tarih ve 05/03 protokol no`lu onayı alınarak başlanmıştır.

³⁶ Muhammet Ali Tiltay, *Materyalist Eğilim, Dini Değerler, Marka Bağlılığı ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

³⁷ Abdullah İnce, *Dini Eğitilmiş Bireylerde Dindarlık Tüketim İlişkisi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2018).

* İnce bu ilişkinin düşük çıkmasının sebebini araştırmasında kullandığı Onay (2002) ye ait olan ölçeğin güvenlik ve geçerlik noktasında problemlili olması sebebiyle olduğunu iddia etmektedir.

4.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi ilahiyat hazırlık sınıfı ve 4. sınıfta öğrenim gören öğrenciler oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemini ise kartopu yöntemi ile seçilen 250 öğrenci oluşturmuştur. Kartopu örnekleme yönteminde öncelikle evrene ait birimlerden biri ile temas kurulur. Temas kurulan birimin yardımıyla ikinci birime, ikinci birimden üçüncü birime ulaşılır. Bu şekilde, sanki bir kartopunun büyümesi gibi örneklem büyüklüğü genişler.³⁸ Araştırmaya 250 üniversite öğrencisi davet edilmesine karşın 223 öğrenci ölçek doldurarak katkı sağlamıştır. Araştırmaya katılan örneklem grubu aşağıdaki Tablo 1’de toplu olarak; sınıf düzeyi, cinsiyet, medeni hal, yaş, gelir durumu ve barınma durumu değişkenlerine göre tanıtılmıştır:

Tablo 1: Öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin sayısal veriler

Değişkenler	Öğrenciler		Değişkenler	Öğrenciler	
<u>Öğrenim Gördüğü Sınıf Düzeyi</u>	<u>f</u>	<u>%</u>	<u>Gelir Durumu</u>	<u>f</u>	<u>%</u>
İlahiyat Hazırlık	100	44,8	0-500	115	51,6
İlahiyat 4. Sınıf	123	55,2	501-1000	73	32,7
<u>Cinsiyet</u>	<u>f</u>	<u>%</u>	1001-1500	9	4,0
Kadın	63	28,3	1501-2000	10	4,5
Erkek	160	71,7	2001 ve üzeri	16	7,2
<u>Medeni Hal</u>	<u>f</u>	<u>%</u>	<u>Barınma Durumu</u>	<u>f</u>	<u>%</u>
Evli	16	7,2	KYK Yurdu	107	48,0
Bekâr	207	92,8	Vakıf Yurdu	10	4,5
<u>Yaş</u>	<u>f</u>	<u>%</u>	Özel Yurt	11	4,9
18-20 yaş arası	73	32,7	Öğrenci evi	29	13,0
21-23 yaş arası	99	44,4	Kendi evi	66	29,6
24-26 yaş arası	39	17,5			
27-29 yaş arası	4	1,8			
30 ve üzeri	8	3,6			

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan 223 üniversite öğrencisinden 123’ünün ilahiyat fakültesi 4. sınıf öğrencisi olduğu (%55,2); 160’ının kadın olduğu (%71,7);

³⁸ Yahşi Yazıcıoğlu - Samiye Erdoğan, *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2004), 53.

207'sinin bekâr olduğu (%92,8); 172'sinin 18-23 yaş aralığında olduğu (%77,1) ve 115'inin 500 TL ve altında bir gelir düzeyine (%51,6) sahip olduğu ve 107'sinin KYK Yurtlarında barındığı (%48) görülmektedir.

4.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmaya dahil edilen öğrencilerin dini değerlere verdikleri önem düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılan Allport ve Ross (1967) tarafından geliştirilen “Dini Yönelim Ölçeği (ROS)”, Tiltay (2010) tarafından kültürümüze uyarlanmıştır. “Dini Yönelim Ölçeği”, 19 madde ve -İçsel ve dışsal dindarlık düzeyleri olmak üzere- iki alt boyuttan oluşmaktadır.³⁹ Araştırmaya bu haliyle dahil edilmiştir. Hazırlanan bütünleşik ölçekte 6'sı katılımcıların kişisel özelliklerini belirlemek ve 19'u da katılımcıların dini değerlere dayalı algılarını ölçmeye yarayan toplam 25 madde bulunmaktadır. Her bir maddede, 5'li likert tipi ölçeklendirme kullanılmıştır.

4.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

“Dini Yönelim Ölçeği”, araştırmaya dahil edilen gruba araştırmacılar tarafından uygulanmış ve analiz edilmiştir. Araştırma ile toplanan verilerin istatistiksel analizi, SPSS v.23 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Toplanan veriler üzerinde faktör analizi, güvenirlik testi, normallik testi, betimleyici frekans testi, t-testi, tek faktörlü varyans analizi (Anova), Scheffe Testi, Mann Whitney U Testi yapılmıştır.

Elde edilen veriler üzerinde ilkin faktör analizi ile yapısal geçerlilik değerlerine (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy” yapısal geçerlilik katsayıları (KMO_(D.Değerler)=0.74); ardından da güvenirlik testi sonuçlarına (Cronbach Alpha Güvenirlik katsayıları” ($\alpha_{(D.Değerler)}$ =0.71) bakılmıştır.

Araştırmanın bağımsız değişkenlerine göre oluşan gruplar arasında “dini değerler” düzeyine göre anlamlı farklılıkların var olup olmadığını belirlemek amacıyla verilerin normallik değerlerine bakılmıştır. Verilerin normal dağılım göstermesi için çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) frekans değerlerinin -2 ve +2 aralığında bulunması yeterli olacaktır.⁴⁰

³⁹ Tiltay, *Materyalist Eğilim, Dini Değerler, Marka Bağlılığı ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler*.

⁴⁰ Darren George - Paul Mallery, *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference* (<https://archive.org/details/spssforwindowsst0000geor:Kahle/Austin,2018>), 5.

Tablo 2: Araştırmanın bağımsız değişkenlerine göre normallik dağılım düzeyleri

Değişkenler	Çarpıklık / Basıklık	Statistic	Std. Error
Öğrenim Gördüğü Sınıf Düzeyi	Skewness	-,209	,163
	Kurtosis	-1,974	,324
Cinsiyet	Skewness	-,973	,163
	Kurtosis	-1,063	,324
Medeni Hal	Skewness	-3,341	,163
	Kurtosis	9,248	,324
Yaş	Skewness	1,166	,163
	Kurtosis	1,703	,324
Gelir Durumu	Skewness	1,612	,163
	Kurtosis	1,750	,324
Barınma Durumu	Skewness	,237	,163
	Kurtosis	-1,784	,324

Tablo 2’de de görüldüğü üzere yapılan normallik testi sonuçlarına göre öğrencilerin demografik özelliklerine göre oluşan gruplardan elde edilen verilerin çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) bulguları değerlendirildiğinde;

-Sınıf düzeyi, cinsiyet, yaş, gelir durumu ve barınma durumu değişkenlerine göre oluşan grup verilerinin normal dağılım gösterdiği,

-Medeni hal değişkenine göre oluşan grup verilerinin normal dağılım göstermediği görülmektedir.

Bu bağlamda, normal dağılım gösteren “sınıf düzeyi ve cinsiyet” değişkenlerine göre parametrik testlerden t-testi; “yaş, gelir düzeyi ve barınma durumu” değişkenlerine göre parametrik testlerden tek faktörlü varyans analizi (Anova) analizi uygulanmıştır. Normal dağılım göstermeyen “Medeni hal” değişkenine göre ise nonparametrik testlerde Mann Whitney U testi uygulanmıştır.

5. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, araştırmaya dâhil edilen öğrencilerden Dini Yönelim Ölçeği ile toplanan verilerin istatistiksel analiz sonuçlarına değinilecektir. İlk öğrenci algılarına göre dini değerlere verdikleri önem düzeylerine ilişkin elde edilen bulgulara değinilecek ardından da yapılan istatistiksel analizler doğrultusunda, araştırmanın bağımsız değişkenlerine göre ulaşılan $p < 0,05$ düzeyinde belirlenen anlamlı farklılıklara değinilecektir:

5.1. Öğrencilerin Dini Değerler Düzeylerine İlişkin Elde Edilen Bulgular ve Yorumlar

Öğrencilerin, dini yönelim ölçeğinin maddelerine yönelik belirtmiş oldukları görüşlerin değerlendirilmesi, her madde için belirtilen görüşlerin frekanslarının ağırlıklı ortalamaları ve standart sapmaları dikkate alınarak yapılmıştır. Dini yönelim ölçeğinin maddeleri üzerinde yapılan güvenilirlik testi sonuçlarına göre cronbach güvenilirlik alpha katsayısı “($\alpha_{(D.Değerler)}=0.71$)” olarak bulunmuştur. Dini değerlere ilişkin genel ve alt boyutlar düzeylerine yönelik ulaşılan bulgular aşağıdaki tablolarda toplu olarak sunulmuştur:

Tablo 3: “Dini Değerler” ana ve alt boyutlarına göre öğrenci algılarına yönelik elde edilen bulgular

ANA VE ALT BOYUTLAR BOYUTLAR	N	\bar{X}	ss
Dini Değerler İçsel Dindarlık Düzeyi Alt Boyutu		4,3038	,47106
Dini Değerler Dışsal Dindarlık Düzeyi Alt Boyutu	223	2,9393	,53704
Dini Değerler Genel Düzeyi		3,6215	,39905

Tablo 3’te de görüldüğü üzere öğrencilerin “Dini Değerler Yönelimlerine” ilişkin genel algı ortalamalarının $\bar{X}=3,62$ ’lik ortalamayla iyi düzeyde göstergelere sahip olduğu görülmektedir (ss=,40; $\alpha=,71$). Ayrıca alt boyutlar düzeyinde değerlendirme yapılacak olunursa; “İçsel Dindarlık Düzeyi” alt boyutuna ilişkin algı düzeyleri $\bar{X}=4,30$ düzeyinde ve iyi düzeyde olduğu görülürken “Dışsal Dindarlık Düzeyi” alt boyutuna ilişkin algı düzeyleri $\bar{X}=2,94$ düzeyinde ve düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

5.2. Araştırmanın Bağımsız Değişkenlerine Göre Öğrencilerin Dini Değerler Düzeyine Yönelik Algıları Arasındaki Anlamlı Farklılıklar

Bu bölümde, araştırmanın bağımsız değişkenlerinden “Sınıf düzeyi, cinsiyet, medeni hal, yaş, öğrenim gördüğü bölüm, gelir düzeyi ve barınma durumu” değişkenlerine göre öğrencilerin dini değerler düzeylerine ilişkin algıları arasındaki $p<0.05$ düzeyinde belirlenen anlamlı farklılıklara değinilmiştir.

Araştırmanın bağımsız değişkenlerinden sınıf düzeyi ve cinsiyet değişkenine göre yapılan t-testi sonucuna; yaş, gelir düzeyi ve barınma durumu değişkenine göre yapılan tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) analizi sonucuna göre öğrencilerin algı düzeyleri arasında $p<0,05$ düzeyinde anlamlı farklılıklara rastlanırken, medeni durum değişkenine göre yapılan Mann Whitney U testi sonucuna göre öğrencilerin algı düzeyleri arasında $p<0,05$ düzeyinde anlamlı farklılıklara rastlanılmamıştır. Bulgulara göre araştırmanın

bağımsız değişkenlerine göre oluşan gruplar arasındaki anlamlı farklılıklar aşağıdaki tablolarda sırasıyla gösterilmiştir.

Tablo 4: “Sınıf Düzeyi” değişkenine göre yapılan t-Testi sonuçlarına göre ulaşılan farklılıklar

Boyutlar ve Gruplar	N	\bar{X}	Ss	t	p
İçsel Dindarlık Düzeyi Alt Boyutu					
İlahiyat Fakültesi Hazırlık Sınıfı Öğrencileri	100	4,3613	,45501	1,6482	,101
İlahiyat Fakültesi 4. Sınıf Öğrencileri	123	4,2571	,48049		
Dışsal Dindarlık Düzeyi Alt Boyutu	N	\bar{X}	ss	t	p
İlahiyat Fakültesi Hazırlık Sınıfı Öğrencileri	100	3,0282	,57954	2,250	,025
İlahiyat Fakültesi 4. Sınıf Öğrencileri	123	2,8670	,49043		
Dini Değerler Genel Düzeyi	N	\bar{X}	Ss	t	p
İlahiyat Fakültesi Hazırlık Sınıfı Öğrencileri	100	3,6947	,40939	2,498	,013
İlahiyat Fakültesi 4. Sınıf Öğrencileri	123	3,5620	,38184		

Tablo 4’te de görüldüğü üzere *Sınıf Düzeyi Değişkenine göre yapılan t-Testi* ile elde edilen bulgular; “Dini Değerler” genel düzeyi (p=0,013; t=2,498) ile dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun (p=0,025; t=2,250) öğrencilerce değerlendirilmesinde, sınıf düzeyi değişkenine göre oluşan gruplar arasında p<0,05 düzeyinde, pozitif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir farklılığın var olduğu görülmektedir. Her iki boyutta da ilahiyat fakültesi hazırlık düzeyi öğrencilerinin 4. sınıf öğrencilere göre daha yüksek düzeyde değerlendirdikleri görülmektedir. Ayrıca dini değerler genel düzeye bağlı içsel dindarlık düzeyi alt boyutunun değerlendirilmesinde p<0,05 düzeyinde anlamlı farklılıklar görülmemektedir.

Tablo 5: “Cinsiyet” Değişkenine göre yapılan t-Testi sonuçlarına göre ulaşılan farklılıklar

Boyutlar ve Gruplar	N	\bar{X}	Ss	t	p
İçsel Dindarlık Düzeyi Alt Boyutu					
Kadın	63	4,1806	,55393	2,480	,014
Erkek	160	4,3523	,42635		
Dışsal dindarlık düzeyi Alt Boyutu	N	\bar{X}	ss	t	p
Kadın	63	2,9711	,65674	,555	,579
Erkek	160	2,9267	,48369		
Dini Değerler Genel Düzeyi	N	\bar{X}	Ss	t	p
Kadın	63	3,5758	,50452	1,073	,284
Erkek	160	3,6395	,34918		

Tablo 5’te de görüldüğü üzere *cinsiyet değişkenine göre yapılan t-Testi* ile elde edilen bulgular; “Dini Değerler” genel düzeyine bağlı içsel dindarlık düzeyi alt boyutunun (p=0,014; t=-2,480) öğrencilerce değerlendirilmesinde, cinsiyet değişkenine göre oluşan

gruplar arasında $p < 0,05$ düzeyinde, negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir farklılığın var olduğu görülmektedir. İçsel dindarlık düzeyi alt boyutunda erkek öğrencilerin kadınlara göre içsel dindarlık düzeyi boyutunun daha yüksek düzeyde değerlendirdikleri görülmektedir. Ayrıca dini değerler genel düzeyi ile dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun cinsiyet değişkenine göre öğrencilerce değerlendirilmesinde $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı farklılıklar görülmemektedir.

Tablo 6: “Medeni Durum” Değişkenine göre yapılan t-Testi sonuçlarına göre ulaşılan farklılıklar

Boyutlar ve Gruplar	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Z	p
İçsel Dindarlık Düzeyi Alt Boyutu					
Evli	16	121,31	1941,00	,603	,546
Bekâr	207	111,28	23035,00		
Dışsal dindarlık düzeyi Alt Boyutu					
Evli	16	100,72	1611,50	,727	,467
Bekâr	207	112,87	23364,50		
Dini Değerler Genel Düzeyi					
Evli	16	111,28	1780,50	,046	,963
Bekâr	207	112,06	23195,50		

Tablo 6’da da görüldüğü üzere medeni durum değişkenine göre yapılan Mann Whitney U ile elde edilen bulgular; “Dini değerler” genel düzeyi ($p=0,963$), içsel dindarlık düzeyi alt boyutu ($p=0,467$) ile dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun ($p=0,546$) öğrencilerce değerlendirilmesinde, medeni durum değişkenine göre oluşan gruplar arasında $p < 0,05$ düzeyinde herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanılmamıştır.

Tablo 7: “Yaş” değişkenine göre yapılan tek faktörlü ANOVA analizi ile ulaşılan anlamlı farklılıklar

Boyutlar	Yaş Grupları	N	\bar{X}	sd	F	p	Anlamlı Fark
İçsel Dindarlık Düzeyi Alt Boyutu	18-20 arası yaş grubu	73	4,3510	,45197	1,618	,171	-
	21-23 arası yaş grubu	99	4,2285	,54017			
	24-26 arası yaş grubu	39	4,3974	,29507			
	27-29 arası yaş grubu	4	4,0938	,25769			
	30 ve üzeri yaş grubu	8	4,4531	,38346			
Boyutlar	Yaş Grupları	N	\bar{X}	sd	F	p	Anlamlı Fark
Dışsal Dindarlık Düzeyi Alt Boyutu	18-20 arası yaş grubu	73	3,0710	,57361	2,454	,047	-
	21-23 arası yaş grubu	99	2,9017	,51174			
	24-26 arası yaş grubu	39	2,7669	,52712			
	27-29 arası yaş grubu	4	3,1591	,56224			
	30 ve üzeri yaş grubu	8	2,9318	,24175			
Boyutlar	Yaş Grupları	N	\bar{X}	sd	F	p	Anlamlı Fark
Dini Değerler Genel Düzeyi	18-20 arası yaş grubu	73	3,7110	,39712	1,587	,179	-
	21-23 arası yaş grubu	99	3,5651	,43854			
	24-26 arası yaş grubu	39	3,5822	,29955			
	27-29 arası yaş grubu	4	3,6264	,38248			
	30 ve üzeri yaş grubu	8	3,6925	,20749			

Tablo 7’de de görüldüğü üzere yaş değişkenine göre yapılan tek faktörlü ANOVA analizi ile elde edilen bulgular; “Dini Değerler” genel düzeyine bağlı dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun ($p=0,047$; $F=2,454$) öğrencilerce değerlendirilmesinde, yaş değişkenine göre oluşan gruplar arasında $p<0,05$ düzeyinde, pozitif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir farklılığın var olduğu görülmektedir. Anlamlı farklılığın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan scheffe testi sonucunda $p<0,05$ düzeyinde anlamlı farklılıklara rastlanılmamıştır. Dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun yaş değişkenine göre oluşan anlamlı farklılığın dengesiz örneklem dağılımı ile ilişki olduğu düşünülmektedir. Ayrıca dini değerler genel düzeyi ile içsel dindarlık düzeyi alt boyutunun yaş değişkenine göre öğrencilerce değerlendirilmesinde $p<0,05$ düzeyinde anlamlı farklılıklar görülmemektedir.

Tablo 8: “Gelir Düzeyi” değişkenine göre yapılan tek faktörlü ANOVA analizi ile ulaşılan anlamlı farklılıklar

Boyutlar	Yaş Grupları	N	\bar{X}	sd	F	p	Anlamlı Fark
İçsel Dindarlık Düzeyi Alt Boyutu	0-500 TL arası	115	4,3326	,45850	2,347	,055	-
	501-1000 TL arası	73	4,3510	,37248			
	1001-1500 TL arası	9	4,2222	,38920			
	1501-2000 TL arası	10	4,2125	,50017			
	2001 TL ve üzeri	16	3,9844	,80864			
Boyutlar	Yaş Grupları	N	\bar{X}	sd	F	p	Anlamlı Fark
Dışsal Dindarlık Düzeyi Alt Boyutu	0-500 TL arası	115	2,9470	,57294	3,063	,018	1001-1500 ve 2001 ve üzeri
	501-1000 TL arası	73	2,8991	,48213			
	1001-1500 TL arası	9	3,4545	,22268			
	1501-2000 TL arası	10	3,0364	,40247			
	2001 TL ve üzeri	16	2,7159	,55435			
Boyutlar	Yaş Grupları	N	\bar{X}	sd	F	p	Anlamlı Fark
Dini Değerler Genel Düzeyi	0-500 TL arası	115	3,6398	,40582	2,653	,034	-
	501-1000 TL arası	73	3,6251	,32644			
	1001-1500 TL arası	9	3,8384	,17832			
	1501-2000 TL arası	10	3,6244	,36099			
	2001 TL ve üzeri	16	3,3501	,62376			

Tablo 8’de de görüldüğü üzere *gelir düzeyi değişkenine göre yapılan tek faktörlü ANOVA analizi* ile elde edilen bulgular; “Dini değerler” genel düzeyi ($p=0,034$; $F=2,653$) ile dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun ($p=0,018$; $F=3,063$) öğrencilerce değerlendirilmesinde, gelir düzeyi değişkenine göre oluşan gruplar arasında $p<0,05$ düzeyinde, pozitif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir farklılığın var olduğu görülmektedir. Anlamlı farklılığın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan scheffe testi sonucunda dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun değerlendirmesinde, $p<0,05$ düzeyinde ulaşılan anlamlı farklılığın kaynağının 1001-1500 TL ile 2001 TL ve üzeri gelire sahip öğrenci grupları arasında olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunu, 1001-1500 TL arası gelire sahip öğrenci grubunun 2001 TL ve üzeri gelire sahip öğrenci grubuna göre daha yüksek ortalama ile değerlendirdikleri görülmektedir. Ayrıca dini değerler genel düzeyinin içsel dindarlık düzeyi alt boyutunun gelir düzeyi değişkenine göre öğrencilerce değerlendirilmesinde $p<0,05$ düzeyinde anlamlı farklılıklar görülmemektedir.

Tablo 9: “Barınma Durumu” değişkenine göre yapılan tek faktörlü ANOVA analizi ile ulaşılan anlamlı farklılıklar

Boyutlar	Yaş Grupları	N	\bar{X}	sd	F	p	Anlamlı Fark
İçsel Dindarlık Düzeyi Alt Boyutu	KYK yurdu	107	4,2932	,46171	,878	,478	-
	Vakıf yurdu	10	4,4875	,42675			
	Özel yurt	11	4,4773	,33456			
	Öğrenci evi	29	4,2500	,42125			
	Kendi evi	66	4,2879	,52850			
Boyutlar	Yaş Grupları	N	\bar{X}	sd	F	p	Anlamlı Fark
Dışsal Dindarlık Düzeyi Alt Boyutu	KYK yurdu	107	2,9941	,57132	1,804	,129	-
	Vakıf yurdu	10	3,0636	,44132			
	Özel yurt	11	3,1322	,54902			
	Öğrenci evi	29	2,7618	,46190			
	Kendi evi	66	2,8774	,50591			
Boyutlar	Yaş Grupları	N	\bar{X}	sd	F	p	Anlamlı Fark
Dini Değerler Genel Düzeyi	KYK yurdu	107	3,6436	,39644	1,827	,125	-
	Vakıf yurdu	10	3,7756	,30665			
	Özel yurt	11	3,8048	,33268			
	Öğrenci evi	29	3,5059	,35910			
	Kendi evi	66	3,5826	,42934			

Tablo 8’da da görüldüğü üzere barınma durumu değişkenine göre yapılan tek faktörlü ANOVA analizi ile elde edilen bulgular; “Dini değerler” genel düzeyi ($p=0,125$; $F=1,827$); ile dışsal dindarlık düzeyi alt boyutu ($p=0,129$; $F=1,804$) ve içsel dindarlık düzeyi alt boyutunun ($p=0,478$; $F=0,878$) öğrencilerce değerlendirilmesinde, barınma durumu değişkenine göre oluşan gruplar arasında $p<0,05$ düzeyinde herhangi bir anlamlı bir farklılığa rastlanılmamıştır.

6. Tartışma ve Sonuç

Araştırma bulguları, araştırmaya katılan ilahiyat fakültesi öğrencilerinin dini değerler genel düzeyini $\bar{X}=3,62$ ’lik ortalamayla ve içsel dindarlık alt boyutunu $\bar{X}=4,30$ ’lük ortalamayla iyi düzeylerde değerlendirirken dışsal dindarlık düzeyini $\bar{X}=2,94$ ’lük ortalamayla düşük düzeyde değerlendirdikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İlahiyat

fakültesi öğrencilerinin genel olarak dini değerlere bağlılıklarını kuvvetli kişisel inanç bağlamında gördükleri, dini araçsal ve çıkarıcı bir değer olarak görmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Araştırma sonuçları Özcan ve Erol'un bulguları ile kısmen, Yüksel ve arkadaşları, Kızılgeçit ve arkadaşları, Tiltay, Mehmedoğlu ve Vitell ve Paollilo'nun bulgularıyla ise aynı yöndedir. Ancak Balcı ile Yapıcı ve Yürük'ün bulguları, araştırma bulgularını doğrulamamaktadır.⁴¹

Araştırmanın bağımsız değişkenlerinden sınıf düzeyi ve cinsiyet değişkenlerine göre yapılan t-testi; yaş, gelir durumu ve barınma durumu değişkenine göre yapılan tek faktörlü varyans analizi (ANOVA) analizi sonucuna göre oluşan öğrenci grubu algıları arasında anlamlı farklılıkların var olduğu sonucuna ulaşılırken medeni durum değişkenine yapılan Mann Whitney U testi sonuçlarına göre oluşan öğrenci gruplarına arasında anlamlı farklılıkların var olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ulaşılan anlamlı farklılıklar şu şekilde özetlenebilir:

- *Sınıf Düzeyi Değişkenine göre yapılan t-Testi* ile elde edilen bulgular; “Dini değerler” genel düzeyi ile Dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun öğrencilerce değerlendirilmesinde, sınıf düzeyi değişkenine göre oluşan gruplar arasında $p < 0,05$ düzeyinde, hazırlık sınıfları lehine pozitif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir farklılığın var olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Dini değerler genel düzeye bağlı içsel dindarlık düzeyi alt boyutunun değerlendirilmesinde $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı farklılıklar görülmediği sonucu da ortaya çıkmaktadır.

Bu sonuca göre anlamlı farklılık düzeyi düşükte olsa ilahiyat fakültesinde verilen eğitimin dinin araçsal ve çıkarıcı olarak görülmesi yönündeki bakış açısını azalttığı şeklinde yorum yapılabilir. Buna göre denilebilir ki ilahiyat fakültesinde verilen eğitimle öğrenciler aha bilinçli bir dindarlığa sahip olmaktadır.

- *Cinsiyet değişkenine göre yapılan t-Testi* ile elde edilen bulgular; “dini değerler” genel düzeyine bağlı içsel dindarlık düzeyi alt boyutunun öğrencilerce

⁴¹ Özcan - Erol, “Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Karabük Örneği)”; Ali Yüksel vd., “Eleştirel Düşünme Eğiliminin Dindarlık Üzerine Etkisi: İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği”, *Turkish Academic Research Review - Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR]*, (11 Ağustos 2021); Kızılgeçit vd., “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri Ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Rize Örneği)”; Tiltay, *Materyalist Eğilim, Dini Değerler, Marka Bağlılığı ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler*; Mehmedoğlu, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)”; Vitell - Paollilo, “Consumer Ethics: The Role of Religiosity”; Arvas, Balcı, “Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”; Yapıcı - Yürük, “Yüksek Din Öğretimi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları”.

değerlendirilmesinde, cinsiyet değişkenine göre oluşan gruplar arasında $p<0,05$ düzeyinde, negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir farklılığın var olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İçsel dindarlık düzeyi alt boyutunda erkek öğrencilerin kadınlara göre içsel dindarlık düzeyi boyutunun daha yüksek düzeyde değerlendirdikleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca dini değerler genel düzeyi ile dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun cinsiyet değişkenine göre öğrencilerce değerlendirilmesinde $p<0,05$ düzeyinde anlamlı farklılıkların olmadığı sonucuna da ulaşılmaktadır.

Cinsiyet değişkenine göre erkek öğrencilerin kadın öğrencilerden daha yüksek çıkması hususunda araştırmaya katılan kız öğrenci sayısının erkek öğrenci sayısının yaklaşık üç katı olması (kız:160, erkek:63) ve her iki sonucunda birbirine yakın ve yüksek düzeyde olması (kız:4,18, erkek:4,35) sebebiyle herhangi bir yoruma gidilmemiştir.

- *Medeni durum değişkenine göre yapılan Mann Whitney U ile elde edilen bulgular;* “dini değerler” genel düzeyi, içsel dindarlık düzeyi alt boyutu ile dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun öğrencilerce değerlendirilmesinde, medeni durum değişkenine göre oluşan gruplar arasında $p<0,05$ düzeyinde herhangi bir anlamlı farklılığın olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.
- *Yaş değişkenine göre yapılan tek faktörlü ANOVA analizi ile elde edilen bulgular;* “dini değerler” genel düzeyine bağlı dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun öğrencilerce değerlendirilmesinde, yaş değişkenine göre oluşan gruplar arasında $p<0,05$ düzeyinde, pozitif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir farklılığın var olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Anlamlı farklılığın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan scheffe testi sonucunda $p<0,05$ düzeyinde anlamlı farklılıklara rastlanılmamıştır. Ayrıca dini değerler genel düzeyi ile içsel dindarlık düzeyi alt boyutunun yaş değişkenine göre öğrencilerce değerlendirilmesinde $p<0,05$ düzeyinde anlamlı farklılıkların olmadığı sonucuna da ulaşılmaktadır.
- *Gelir düzeyi değişkenine göre yapılan tek faktörlü ANOVA analizi ile elde edilen bulgular;* “dini değerler” genel düzeyi ile dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun öğrencilerce değerlendirilmesinde, gelir düzeyi değişkenine göre oluşan gruplar arasında $p<0,05$ düzeyinde, pozitif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir farklılığın var olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Anlamlı farklılığın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan scheffe testi sonucunda dışsal dindarlık düzeyi alt boyutunun değerlendirmesinde, $p<0,05$ düzeyinde ulaşılan anlamlı farklılığın kaynağının 1001-

1500 TL ile 2001 TL ve üzeri gelire sahip öğrenci grupları arasında olduğu görülmektedir. Ayrıca dini değerler genel düzeyinin içsel dindarlık düzeyi alt boyutunun gelir düzeyi değişkenine göre öğrencilerce değerlendirilmesinde $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı farklılıkların olmadığı sonucuna da ulaşılmaktadır.

Gelir düzeyine göre anlamlı farklılık çıkan gelir gruplarındaki öğrenci sayısının (1001-1500 Tl arası: 9 öğrenci, 2001 Tl ve Üzeri:16 öğrenci) yetersiz olması ve öğrencilerin büyük çoğunluğunun en alt gelir grubunda toplanması (0-500 Tl arası:115 öğrenci) sonucunda elde edilen verilen bu hususta yorum yapmaya elverişli olmadığından yorum yapılmamıştır.

- *Barınma durumu değişkenine göre yapılan tek faktörlü ANOVA analizi ile elde edilen bulgular; “dini değerler” genel düzeyi ile dışsal dindarlık düzeyi alt boyutu ve içsel dindarlık düzeyi alt boyutunun öğrencilerce değerlendirilmesinde, barınma durumu değişkenine göre oluşan gruplar arasında $p < 0,05$ düzeyinde herhangi bir anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.*

İlahiyat fakültesinde verilen dini eğitimin öğrencileri bilgilendirme boyutu yanında elbette bilinçlendirme misyonunun da olması beklenene bir sonuçtur. Bu noktada ilahiyat fakültesi mezunlarının görev alanları düşünüldüğünde ilahiyat fakültesinde öğrendikleri bilgileri öğretmen/din görevlisi olarak üçüncü şahıslara doğru bir şekilde aktarmaları yanında sahip oldukları dini donanım ve anlayışı hayatlarına yansıtılmaları beklenir. Bu bakımdan araştırma sonuçlarında ortaya çıkan sonuçlar göre ilahiyat fakültesi öğrencilerin içsel dindarlık düzeyinin yüksek çıkması bu beklentiyi doğrulamais bakımından önemlidir. Ayrıca ilahiyat fakültesinde okuyan öğrencilerin eğitim düzeyi arttıkça dışsal dindarlığa yönelimin azalması yine önceki bulguyu destekleesi bakımından önemlidir. Sonuçlar Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İlahiyat fakültesi öğrencileri ile sınırlı olduğundan bu hususta ulusal düzeyde daha kapsamlı araştıma yapılarak ulaşılan sonuçların tüm ilahiyat fakültelerine genellebilir olup olmadığını görmek daha sonra yapılacak araştırmalar için öneri olarak sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Arvas, Balcı, Fatma. “Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/5 (2018), 40-63.
- Aydın, M. Şevki. *İslam Ahlak Eğitimi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Bruhl, I. Lévey. *Aguste Comte: Felsefesi ve Sosyolojisi*. çev. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu. İstanbul: Fakülteler matbaası, 1970.
- Büchner, Louis. *Madde ve Kuvvet*. çev. Baha Tevfik - Ahmet Nebil. Konya: Çizgi Kitabevi, 2012.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül. *Din Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım, 2010.
- Dawkins, Richard. *Tanrı Yanılgısı*. çev. Tunç Tuncay Bilgin. İstanbul: Kuzey Yayınları, 12. Baskı., 2013.
- Dawkins, Richard. *The God Delusion*. London: Bantam Press, 2006.
- Erten, Murat. “Mağlubun Gâlibi Taklit Etmesi İbn Haldûn’un Gözünden Endülüs, Osmanlı ve Cumhuriyet Bağlamında Bir Değerlendirme”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 13/26 (29 Aralık 2018), 297-314.
- George, Darren - Mallery, Paul. *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. <https://archive.org/details/spssforwindowsst0000geor>: Kahle/Austin, 2018.
- Güldaş, Fatma Zehra. “Cognitive-Behavioral-Related Prayer Types and Mental Health Relations among Muslim Samples”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 437-454.
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.
- Gürses, İbrahim. *Dindarlık ve Kişilik*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Haraiti, Ebu Bekir Muhammed bin Cafer bin Sehl. *Mekarim'ül-Ahlak ve Mealiha ve Mahmudi Taraikiha*. 4 Cilt. Kahire: el-Faruk el-Hadise, 1. Basım, 2011.
- İnce, Abdullah. *Dini Eğitimli Bireylerde Dindarlık Tüketim İlişkisi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2018.
- İşcan, Mehmet Zeki. “Hayat”. *Camia Beta*. 17 Mayıs 2020. Erişim 18 Mayıs 2020. www.camiahaber.com
- James, Abigail - Wells, Adrian. “Religion and Mental Health: Towards a Cognitive-Behavioural Framework”. *British Journal of Health Psychology* 8 (2003), 359-376.
- Kandemir, Fatih. *Dindarlık Umut ve İyimserlik ilişkisi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Kant, Immanuel. *Eğitim Üzerine*. çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: Say Yayınları, 3. Baskı., 2013.
- Karaağaç, Osman. *Akıllı Kitapı* 7. ed. Turgut Akyüz. İstanbul: Ravza Yayınları, 2021.
- Kızılgeçit, Muhammed vd. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri Ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Rize Örneği)”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2015), 43-84.
- Kurtubi, Ebu'l-Abbas Ahmet bin Amr bin İbrahim. *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Müslim*. 7 Cilt. Beyrut: Daru İbn kesir, 1996.

- Lu, Long-Chuan - Lu, Chia-Ju. "Moral Philosophy, Materialism, and Consumer Ethics: An Exploratory Study in Indonesia". *Journal of Business Ethics* 94/2 (2010), 193-210. <https://doi.org/10.1007/s10551-009-0256-0>
- Mehmedoğlu, Ali. "İlahiyat Fakóltesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakóltesi Örneği)". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi* 1/30 (2006), 133-167. <https://doi.org/10.15370/muifd.33875>
- Özcan, Zeynep - Erol, Hatice Kübra. "Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (Karabük Örneği)". *Tarik Kültür Sanat araştırmaları Dergisi* 6/4 (2017), 913-947. <https://doi.org/10.7596/taksad.v6i4.1091>
- Russell, Bertrand. *Why I am not a Christian*. London: Routledge, 2004.
- Sönmez, Mustafa. "İmamın Ahlaki Yaptırım Gücü". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi* XIII/23 (2011), 117-141.
- Tiltay, Muhammet Ali. *Materyalist Eğilim, Dini Değerler, Marka Bağlılığı ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Torlak, Ömer. *Tüketim, Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*. İstanbul: İnkılab Yayınları, 2000.
- Uysal, Enver. "Dindarlığın ahlaki temeli üzerine bazı düşünceler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi* 14/1 (2005), 41-59.
- Vitell, Scott J. vd. "Religiosity and Consumer Ethics". *Springer* 57/2 (2005), 175-181. <https://doi.org/10.1007/s10551-004-4603-x>
- Vitell, Scott J. - Paollilo, Joseph G.P. "Consumer Ethics: The Role of Religiosity". *Journal of Business Ethics* 46/2 (2003), 151-162.
- Weatherly, Jeffrey N. - Plumm, Karyn M. "Delay Discounting as a Function of Intrinsic/Extrinsic Religiousness, Religious Fundamentalism, and Regular Church Attendance". *Journal of General Psychology* 139/3 (Temmuz 2012), 117-133. <https://doi.org/10.1080/00221309.2012.672937>
- Yapıcı, Asım - Yürük, Tuğrul. "Yüksek Din Öğretimi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Örneđ". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi* 15/1 (2015), 1-18.
- Yazıcıoğlu, Yahşi - Erdoğan, Samiye. *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2004.
- Yüksel, Ali vd. "Eleştirel Düşünme Eğiliminin Dindarlık Üzerine Etkisi: İlahiyat Fakóltesi Öğrencileri Örneği". *Turkish Academic Research Review - Türk Akademik Araştırmalar Dergisi [TARR]*. <https://doi.org/10.30622/tarr.970684>